

Sterke doortrek van de Pimpel- en Koolmezen in najaar 1999

Door Anne van Dijk.

In het najaar van 1999 vond in de provincie Groningen sterke doortrek van Pimpel- en Koolmezen plaats. Dit kwam met name tot uitdrukking in hoge aantallen tijdens trek-

tellingen en ringvangsten in de Eemshaven. Hoewel massale doortrek in het najaar in sommige jaren geen onbekend fenomeen is, zijn gegevens hierover niet of nauwelijks voorhanden. Van alle Groningse vogelliteratuur wordt in de Lijst van Groningse Vogels (de Bruin en de Bruin, 1997) als enige de Pimpelmees o.a. een invasievogel genoemd. In de waarnemingenrubriek van de Grauwe Gors (23-1 blz. 31)

wordt melding gemaakt van doortrek van vele honderden Pimpelmezen door de Eemshaven op 22 oktober 1994 en beschreven dat ook elders, onder andere in de Lauwersmeer, veel groepjes werden gezien. Uit eigen waarnemingen weet ik dat ook 1996 en 1997 jaren waren met sterke trek. Over de Koolmees wordt in Vogels van Groningen (Boekema et al, 1983) geschreven dat het erop lijkt dat de trek een invasieachtig karakter heeft. Met waarnemingen van de Noordkust en Dollard worden 1971 en 1973 als dergelijke jaren genoemd. Omdat in de provincie nog nooit het verloop van een invasie (of sterke doortrek) van zowel Pimpel- als Koolmees is gedocumenteerd, lijkt het zinvol om de waarnemingen van 1999 vast te leggen, hoewel dit materiaal verre van volledig is.

wordt melding gemaakt van doortrek van vele honderden Pimpelmezen door de Eemshaven op 22 oktober 1994 en beschreven dat ook elders, onder andere in de Lauwersmeer, veel groepjes werden gezien. Uit eigen waarnemingen weet ik dat ook 1996 en 1997 jaren waren met sterke trek. Over de Koolmees wordt in Vogels van Groningen (Boekema et al, 1983) geschreven dat het erop lijkt dat de trek een invasieachtig karakter heeft. Met waarnemingen van de Noordkust en Dollard worden 1971 en 1973 als dergelijke jaren genoemd. Omdat in de provincie nog nooit het verloop van een invasie (of sterke doortrek) van zowel Pimpel- als Koolmees is gedocumenteerd, lijkt het zinvol om de waarnemingen van 1999 vast te leggen, hoewel dit materiaal verre van volledig is.

Materiaal en werkwijze

Trektellingen

Trektellen in het najaar vindt sinds 1988 niet meer gestructureerd plaats in de Eemshaven. Incidenteel werd door een enkele vogelaar op goede dagen wel eens enkele uren geteld, maar de gegevens, op de zeldzaamheden na, bleven meestal verborgen in de notitieboekjes. In 1999 zijn, hoewel (te) laat in het seizoen, in totaal 13 trektellingen verricht. De tellingen vielen in de periode van 16 oktober t/m 21 november en zijn hoofdzakelijk uitgevoerd door Harry Blijleven, Emo Klunder, Piet Pepers en Anne van Dijk. De tellingen begonnen meestal

rond zonsopgang en duurden, vaak afhankelijk van de treksterkte en het weer, tot (ver) in de middag. In totaal werd circa 55 uur geteld. De tellingen zijn aangevuld met losse waarnemingen van trekkende Pimpelmezen in de Eemshaven op 15 oktober (eigen waarnemingen) en een schatting op 17 oktober van Wim Nap. De waarnemingen van 15 en 17 oktober zijn bij „Trekgedrag en trekrichting“, „Groepsgrootte en groepssamenstelling“ en bij „Trek over de dag“ verder buiten beschouwing gelaten. De verkregen resultaten worden vergeleken met de trektelling in de Eemshaven in het najaar van 1986 (Koffijberg 1988). Hoewel er toen geen sprake van massale doortrek

was, werd van Pimpelmees een kleine invasie vermoed.

Ringvangsten

De laatste jaren worden in voor- en najaar in de Eemshaven regelmatig vogels gevangen en geringd door Lex Tervelde. De ringplaats bevindt zich zo'n 700 meter ten zuiden van de trektelpost in de struikopslag tussen de centrale en 'de bakken', ten westen van de Eemscentrale. De gegevens worden gebruikt als aanvulling op en ondersteuning van de trektellingen.

Resultaten

Pimpelmees

Tijdens trektellingen werden in de periode 15 oktober t/m 21 november meer dan 1250 Pimpelmezen waargenomen. Op 15 oktober trokken maximaal 20 exemplaren door de Eemshaven. Op 16 en 17 oktober met resp. 325 en circa 400 exemplaren viel direct de piek. De volgende telling, pas op 22 oktober, leverde eveneens een hoog aantal op: 306. Hierna liepen de aantallen snel terug; met 66 op 23 oktober, slechts drie op de 24e en negen op de 29e. In november werd er 1 genoteerd op de 4e en was er een korte opleving met 15 vogels op de 11e en 103 op de 12e. Tijdens de laatste telling op 21 november werden nog 5 Pimpels gezien. De ringactiviteiten leverden in totaal 257 Pimpelmezen op:

18-10	193 exemplaren
23-10	13 exemplaren
24-10	21 exemplaren
30-10	11 exemplaren
12-11	19 exemplaren

Koolmees

Op de trektelpost werden in de periode 16 oktober t/m 12 november 898 Koolmezen waargenomen. Op de eerste teldag, 16 oktober, werden 30 exemplaren gezien. De volgende telling, op 22 oktober, was de topdag met 648 vogels; de dagen daarna zakte het aantal via 142 op de 23e tot 60 op de 24e. Hierna bleven de aantallen laag met 5 op 29 oktober; 11 op 4 en nog 2 op 12 november. Van 13 t/m 21 november werden geen trekkende Koolmezen meer

waargenomen. In het terrein waren nog wel enkele groepjes aanwezig.

Op de ringplaats werden in totaal 282 Koolmezen gevangen en geringd:

18-10	61 exemplaren
23-10	171 exemplaren
24-10	45 exemplaren
30-10	1 exemplaar
12-11	4 exemplaren

Tijdstip van doortrek

Pimpelmees

Doordat de eerste trektelling pas op 16 oktober begon is het moeilijk te zeggen wanneer de echte top viel. Uitgaande van de hoge aantallen trekkers op 16, 17 en (met een onderbreking in de tellingen van 4 dagen) 22 oktober, is het aannemelijk dat de mediane datum hier-tussenin valt, temeer omdat op 15 oktober aan de hand van losse waarnemingen „slechts” 20 exemplaren werden geteld en sterke trek zeker zou zijn opgevallen en op 23 oktober de aantallen op de trektelpost terugliepen naar 66. De vangsten ondersteunen dit met 193 Pimpels op 18 oktober en „slechts” 13 op de 23e. In 1986 viel in de Eemshaven de mediane datum op 14 oktober (n=87).

Koolmees

Ook hier is het onmogelijk om exact te bepalen wanneer de piek viel. Uitgaande van de topdag op 22 oktober zal de mediane datum op of net voor deze datum liggen. Dit past goed in de gevonden mediane data van meerjarige trektellingen elders in het land: Arnhem 22 oktober, Bloemendaal 21 oktober en Zuid-Limburg 19 oktober (Bijlsma et al, 2001). Een tweede afzonderlijke trek golf begin november, zoals in 1986 in de Eemshaven (Koffijberg, 1988), werd in 1999 niet vastgesteld. Het is dus niet verwonderlijk dat de mediane datum toen veel later viel, namelijk op 4 november (n=466).

Herkomst

Op 18 oktober werd een Pimpelmees gevangen die als nestjong op 19 mei 1999 was geringd in Parsau in het voormalige Oost-Duitsland. Dit maakt een oostelijke herkomst van de

Pimpelmezen aannemelijk. Van de Koolmees werden 2 geringde vogels gevangen, resp. op 18 en 23 oktober. Beide vogels waren geringd als eerste kalenderjaar op het ringstation Ventes Ragas in Litouwen, respectievelijk op 19 juni en 21 september 1999. Elders in Nederland werden ook vogels met Russische ringen gevangen (pers. mededeling Lex Tervelde). Dat het gaat om Koolmezen van oostelijke in plaats van noordelijke herkomst, komt overeen met eerdere vangsten van in het buitenland geringde vogels (Speek & Speek, 1984).

Trekgedrag en trekrichting

Pimpelmees

Een klein deel vloog hoog over in overwegend Zuid- en Zuidwestelijke richting. Het merendeel van de groepen viel in, aan de noordwestkant van de houtsingel langs de dijk, verplaatste zich snel, al roepend, naar de zuidoostkant en trok vervolgens verder in overwegend zuid tot zuidoostelijke richting. Vaak zette dit trekgedrag zich voort in de bosjes tussen de centrale en de 'bakken'. Het trekken van 'bosje naar bosje' werd eerder vastgesteld bij de Zwarte Mees (Van Dijk, 1996). De trek in 1986 speelde zich hoofdzakelijk zeer hoog af (>50m). In 1999 passeerde maar een klein deel op grote hoogte. Het zou kunnen dat door de toenmalige situering van de trektelpost (tegen de dijk van de werkhaven, zonder uitzicht op de houtsingel langs de dijk) een groot deel van de door de houtsingel trekkende Pimpelmezen onopgemerkt bleef en uitsluitend de hoge trekkers uit zee werden opgemerkt, temeer daar ook in 1986 een (kleine) invasie werd vermoed (Koffijberg, 1988).

Twee Pimpelmezen, die op resp. 24 en 28 oktober gevangen werden, waren op 18 oktober op Schiermonnikoog geringd. Dit past in de beschreven zuid- tot zuidoostelijke trekrichting. Ook in 1986 hadden de trekrichtingen een sterke oostelijke component. De Pimpelmezen hebben bij aankomst in Nederland waarschijnlijk tot half november in Noord-Nederland rondgezworven. Ringers uit Groningen, Friesland en de waddeneilanden Schiermonnikoog en Ameland ving in deze

periode elkaars geringde vogels terug. Een vogel die op 18 oktober in de Eemshaven werd geringd, werd opnieuw gevangen op 27 oktober op Schiermonnikoog. Vanaf half november werden enkele van in het noorden geringde vogels gevangen in de Noord-Hollandse duinen en een vangst van een van deze vogels in Noord-Frankrijk (pers. mededeling Lex Tervelde) doet vermoeden dat ten minste een deel is doorgetrokken.

Koolmees

Het trekgedrag kwam overeen met Pimpelmees. Opmerkelijk is dat er op 23 oktober veel meer Koolmezen werden gevangen dan op de trektelpost werden gezien. Bij de Pimpelmees viel dit minder op. Ook van de Koolmees werden 2 vogels gevangen, die eerder op Schiermonnikoog waren geringd. Beide vogels werden daar op 19 oktober geringd en op 24 oktober in de Eemshaven teruggevangen. Het omgekeerde werd niet vastgesteld. Mogelijk arriveerde een deel van de Koolmezen eerst op de waddeneilanden om vervolgens over te steken naar het vasteland en hielden ze onder invloed van het weer een zuidoostelijke trekrichting aan. Het lijkt erop dat de eindbestemming van de trekkende Koolmezen in het noorden van Nederland lag. Tussen de vangst van de Koolmees op 21 september in Litouwen en de terugvangst op 23 oktober in de Eemshaven zat ruim een maand en tussen de vangsten op Schiermonnikoog en de terugvangsten in de Eemshaven 5 dagen. De treksnelheid is er duidelijk uit en de enigszins vreemde trekrichting van Schiermonnikoog naar de Eemshaven duidt meer op rondzwerven. Ook de op 28 en 30 december in Uithuizermeeden gevonden dode Koolmezen, die beide op 24 oktober in de Eemshaven waren geringd, maken het aannemelijk dat ten minste een deel in het noorden is blijven rondhangen.

Groepssamenstelling en groepsgrootte

Bij de groepssamenstelling en groepsgrootte is uitsluitend gebruikgemaakt van de gegevens van de trektelpost.

Pimpelmees

De groepen bestonden grotendeels uit uitslui-

tend Pimpelmees. De rest van de groepen was gemengd met Koolmees en 2 keer bevond zich een Zwarte Mees in de groep.

De volgende groepsgroottes werden gevonden (n=88): 1 6,8%, 2-5 37,5%, 6-10 33%, 11-20 18,2% en 21-50 4,5%. De gemiddelde groepsgrootte bedroeg 8,5; op afzonderlijke topdagen hoger: 16 oktober 9 (n=36) en 12 november 9,4 (n=11). De grootste groep bestond uit 38 exemplaren. In 1986 waren de groepen gemiddeld kleiner (5,2) en werden vooral groepjes van 1-3 exemplaren gezien.

Koolmees

Evenals bij de Pimpelmees waren de groepen grotendeels homogeen van samenstelling. Een aantal groepen was gemengd met Pimpelmees en een enkele maal werd het geluid van Zwarte Mees gehoord in een groep Koolmezen. De volgende groepsgrootte werd gevonden (n=85): 1 12,9%, 2-5 35,3%, 6-10 18,8%, 11-20 17,7% en 21-50 15,3%. De gemiddelde groeps-grootte bedroeg 9,7. Op de topdag (22 oktober) lag de gemiddelde groeps-grootte zelfs op 12 (n=54). In 1986 bedroeg de gemiddelde groeps-grootte 8,0. De grootste groepen bestonden uit 44 en 48 exemplaren. In 1986 was dit 45.

Koolmees

Foto: Reint Jacob Schut

Bij zowel Pimpel- als Koolmees is door de late start van de tellingen zeer waarschijnlijk een groot deel van de aanloop naar de piek gemist. Doordat de gemiddelde groeps-grootte bij beide soorten op topdagen het grootst is, zal de gemiddelde groeps-grootte over de hele periode te hoog zijn uitgevallen en daarmee ook het percentage groepen >10 exemplaren.

Trek over de dag

Om een vergelijking met 1986 mogelijk te maken is de wintertijd aangehouden.

Pimpelmees

De trek over de dag vond plaats tussen 8.00 en 15.00 uur. De sterkste doortrek werd geconstateerd tussen 11.00 en 13.00 uur, met in beide uren 292 exemplaren. Dit is later dan in 1986, toen de piek tussen 10.00 en 11.00 uur lag.

Koolmees

De trek over de dag vond plaats tussen 8.00 en 16.00 uur. De hoogste trekintensiteit werd geconstateerd tussen 10.00 en 13.00 uur, met als topuur 11.00 tot 12.00 uur. In 1986 lag het topuur ook tussen 11.00 en 12.00 uur.

Terugtrek in 2000

In het voorjaar wordt de laatste jaren weer structureler geteld in de Eemshaven. In 2000 werd tussen 1 februari en 1 juni vrijwel dagelijks geteld. Net als in het najaar begonnen de tellingen in principe een half uur voor zonsopgang.

Tussen 2 februari en 14 april werden 121 Pimpelmezen geteld. De mediane datum lag op 1 maart. Trek van de Koolmees was er tussen 4 februari en 27 maart met in totaal 31 exemplaren. De mediane datum lag eveneens op 1 maart.

De aantallen terugtrekkende Pimpel- en Koolmezen zijn in vergelijking met het najaar gering, maar voor het voorjaar zijn het topaantallen. De aantallen van de Pimpelmees zijn niet eerder gehaald en voor de Koolmees is dit het derde hoogste aantal ooit (ongepubliceerde trektelgegevens). Ten slotte dient nog te worden opgemerkt dat ca. half januari in de Eemshaven en ook in Lauwersoog opvallend veel Pimpel- en Koolmezen aanwezig waren. Deze vogels waren bij de start van de trektellingen op 1 februari niet meer aanwezig. Het lijkt aannemelijk dat deze vogels al in januari zijn vertrokken. Ringvangsten doen vermoeden dat de terugtrek (deels) op dezelfde vogels betrekking heeft als in het najaar. Eén Pimpelmees en 2 Koolmezen die op resp. 18, 23 en 24 oktober op de ringplaats in de Eemshaven van een ring werden voorzien,

werden op 20 februari 2000 op dezelfde plek teruggevangen.

Overige ringvangsten

Verder zijn er buiten de beschreven periode nog enkele terugvangsten op dezelfde plek van in het najaar van 1999 in de Eemshaven geringde mezen.

Een Koolmees geringd op 18 oktober 1999 werd teruggevangen op 12 november 2000. Twee Pimpelmezen, geringd op 23 oktober 1999 vlogen op 25 september 2001 opnieuw de netten in. Een van deze vogels werd op 20 oktober 2001 nogmaals gevangen. Hoewel het lijkt dat het vogels betreffen die jaarlijks dezelfde trekroute volgen, zijn deze gegevens te summier om er conclusies aan te verbinden.

Dankwoord

Hierbij dank ik Lex Tervelde voor het beschikbaar stellen van zijn ringgegevens en Theo Bakker, Harry Blijleven en Kees Koffijberg voor hun aanvullingen en opmerkingen op het concept van dit artikel.

Literatuur zie pagina 20.

Literatuur

- Bijlsma R.G., F. Hustings & C.J. Camphuysen,

2001. Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). Haarlem/Utrecht.

- Boekema, E.J., P. Glas & J.B. Hulscher. 1983. De vogels van de provincie Groningen. Groningen.

- Van den Brink H., J. Furda, J. van Klinken & K. van Scharenburg 1991. Vogelatlas van Groningen. Groningen.

- de Bruin B. & S. de Bruin. Lijst van Groningse Vogels. 1997. Groningen.

- Van Dijk, A. 1996. Massale doortrek van Zwarte Mezen in de provincie Groningen in het najaar van 1993 en 1994. *Grauwe Gors* 24: 7-10.

- Koffijberg, H. & K. Koffijberg 1986. Verslag van de trektellingen in de Eemshaven in 1984. Groningen.

- Koffijberg, K. 1988. Vogeltrek over de Eemshaven in het najaar van 1986. Groningen.

- SOVON. 1987. Atlas van de Nederlandse Vogels. Arnhem.

- Speek, B.J. & G. Speek. 1984. Thieme's vogeltrekatlas. Zutphen.

Pimpelmees

Foto: Reint Jacob Schut

